

האוניברסיטה המיושנת

אנדרי דה-פריס

רבות. בכמה אוניברסיטאות כבר הצליחו, לפחות לפי שעה, גיבורי הרלוואנטיות החברתית להכריע בשדה-הקרב: לא רק להשיג שיתוף התלמידים בגופים אוניברסיטאיים, אלא אף להתקדם בעמדותיהם. דבר זה מביא בהכרח לתפיסת עמדות השלטון על ידי אלה אשר הושפעו עוד בהיותם בצדו השני של המתרס — כסטודנטים. אין ספק כי זהו תהליך אשר ממנו יכולה החברה להפיק תועלת. אלא שכבר נגרם נזק רב הן בקפוח המחקר והן מבחינת בהנחלת מורשת התרבות ובכמה אוניברסיטאות דומה ששוב אין לו תקנה. לכל היותר רשאים אנו לקוות כי התגזמה ב"רלוואנטיות החברתית" תאונן על ידי תנודה חזרה בשיקוליהם של התלמידים וחבר המורים האקדמיים הצעירים. לפיכך נראה לי, לפחות לטווח קצר כי רקטורים עיקשים יוכלו להשפיע אך מעט מאד על התקדמות האוניברסיטה.

יש ענין אחד שאין לאוניברסיטה שליטה עליו, ומוטב שלא תהא גגיעה בו, והוא הכוונת המועמדים בבחירת מקצועם. בחירת תחומי הלימוד תיקבע בעיקר לפי שאיפות הנוער ולפי השוק המקצועי. אם ברצוננו למנוע הבטלה ומפגע-נפש מן הדין ששוק העבודה האקדמי ישמש מורה-דרך חשוב לגבי תחום הלימוד. האוניברסיטאות אינן יכולות לשאת באחריות לתחזית לטווח ארוך. תפקיד זה מוטל על השלטונות או על התלמידים עצמם, כנהוג, למשל, באיגוד הסטודנטים בפינלנד.

מצווים אנו על מלוא תשומת הלב למכלול הבעיות הנוגעות לחינוך הגבוה, אשר הפיתרון להן אולי ימצא לנו ברבות הימים, אם כיחידים ואם כקבוצה. בדברי הבאים אעיר על כמה תכונות מיושנות של אוניברסיטאות בנות-זמננו, בעיקר לגבי דרגות אקדמיות, מבחנים, תנאי קבלה, תארים אקדמיים — כל הדברים שנהפכו ליעדי-

לא מעטים הם הרקטורים באוניברסיטאות בימינו היודעים ומבינים את גבולות יכולתם לשלוט במצבו המורכב של החינוך הגבוה. אני שייך לקבוצה זו, אך העויתי להעלות על הכתב קצת מחשבות על החינוך הגבוה נובעת אולי מהשפעתה של אוניברסיטה צעירה ודינמית התובעת דריכות מתמדת. תקוותי היא שאצליח לשתף בחששותי את הגזע ההולך ונכחד של אנשי אוניברסיטה אשר ניצלו עד-כה מאותה מחלה מסוכנת, שמרבותו של המורה האקדמי. שהרי אם הותקף זה בנגיף, נראה שאין לו עוד מרפא.

מוטב שאבהיר מיד, כי מפקפק אני אם הרקטורים באוניברסיטאות יש בכוחם בכלל להשפיע על המשבר שחוללו אותו אלה הדוגלים ב"רלוואנטיות חברתית". מעורבים הם בריב שבין שתי תפיסות: האחת, שלפיה ממלאת האוניברסיטה תפקיד רוחני, יצרני ובקורתי, מכוח היותה מחפשת אמת; והשנייה, שלפיה משרתת האוניברסיטה את החברה בזכות היענותה לדרישות הקיום שלה. סבורני שאת העימות יש לראות דווקא מזווית אחרת, כעימות בין נכונות האוניברסיטה לפעול לקראת המטרה הרחוקה של האמת ובין נכונותה לעשות למען המטרה המיידית של הקיום. לכאורה יש סתירה בהגדרת החיפוש אחר אמצעי קיום אנושיים כמטרה קצרת טווח, אך הסתירה תיעלם אם נכיר בחרדת היחיד לקיומו וקיום ילדיו ככוח מניע. מכל מקום, החיפוש אחר האמת נראה כמאמץ רוחני נעלה יותר שכוונתו לעצב את החברה בצלמו של אידיאל מרוחק.

תהיינה מה שתהיינה מעלותיהן של הגישות השונות, הכוחות המנוגדים קובעים בלי רחם את כיוון התקדמותן של האוניברסיטאות בארצות

אנדרי דה-פריס הוא רקטור הפורש של אוניברסיטת תל-אביב.

אם ברצוננו לעמוד על טיבו ומשקלו של תואר דוקטור, עלינו לתהות על קנקנם של המחלקה והמדריך תחלה, לקרוא את התיזה ולהשיג מידע על המועמד. נראה שהסיכוי לשיפור איכותו של התואר מועט הוא, נוכח לחצם העצום של המונים להיכנס לאוניברסיטאות ולהשיג תארים במהרה ונוכח תקציבים אוניברסיטאיים המפגרים אחרי הצרכים.

מה עלינו לעשות?

תואר הבוגר

לאור הדרישה המוצדקת של האורח בזמננו להמשיך את חינוכו התיכון, ולאור ההתקדמות המהירה של הטכנולוגיה והאוטומטיזציה בחברה וסכנת האבטלה הצפויה לחסרי השכלה בעתיד, הצעתי היא שהלימוד לקראת תואר בוגר, או כל שם אחר שיקראו לזה, ימוזג בחינוך התיכון.

תועלת מרובה יפיק מכך החינוך הגבוה: תיפסק ההטרדה הנגרמת לאוניברסיטה מפלישת ההמונים וכן מן התוראה ההמונית של השנים הראשונות, שבאמת אינה בת-ביצוע, ותגדל עירנותה של האוניברסיטה למחקר ועמה האפשרות לחנך עלילת משכילה ונבונה, הדרושה כל-כך לחברה בכל משטר שהוא. סברה, שהבעיות הכרוכות במעבר זה רבות וגדולות, אך הן ניתנות לפתרון. אני מציע לעשות חמשה דברים.

ראשית, להתקין קני-מידה חדשים למעבר תלמיד בית-הספר התיכון לתקופת המשך. זו תהיה שעת כושר לבטל את בחינות הבגרות, שהשינון לקראתן מטביע חותמו המשעבד על כל השנה האחרונה בבית-הספר התיכון ומביא לנברווה המונית. די בקביעה — עבר או נכשל, וזו תיעשה על-פי שיטה שיש עימה מירב האו-בייקטיביות לגבי הערכת הידיעה ויכולת החשיבה העצמית. הנכשלים יהיו רשאים לסיים את בית-הספר כשבידם תעודה המעידה על מספר שנות הלימודים שעשו בהצלחה, והמאפשרת להם לחזור ולנסות מזלם בהמשך לימודים במועד מאוחר יותר.

שנית, על צוות המורים של בית-הספר התיכון-

מרוץ, ובכך גרמו להריסת השלמות האינטלקטואלית.

המרוץ לקראת התואר האקדמי

התארים האקדמיים, למרות ההסטוריה המכובדת שלהם, נעשו בעיקר כרטיסי-כניסה למשרה ולמשכורת, וכך, לצערנו, איבדו הרבה מערכם האינטלקטואלי. קשה להגדיר את תארי הבוגר, המוסמך והדוקטור. ושוונות הדרישות להשגתם לא רק באוניברסיטאות שונות אלא גם בפקולטות ומחלקות שונות באותה אוניברסיטה. נראה כאילו התארים באים לסמל סיומה של תקופת שהות באוניברסיטה בלבד, שלגבי הבוגר היא תקופה של שלוש שנים לפחות, לגבי המוסמך עוד כשנתיים, ולגבי הדוקטור עוד תקופה בלתי מוגדרת, לפחות שנתיים עד שלוש שנים. הפעילות בתקופות אלה אינה מווסתת במדויק. אפשר לראותה לגבי הבוגר כתקופת לימודים, אם בנושא כללי ואם לשם מקצוע מוגדר, לגבי המוסמך כתקופת לימודים מתקדמים יותר, בחלקם מרו-כזים סביב מחקר המכוון מגבוה, ולגבי הדוקטור כתקופת מחקר מעמיק יותר, ואולי, נקווה, אף אוטונומי יותר.

עם הפלישה ההמונית לחינוך הגבוה נרצעה שהתארים איבדו הרבה ממשמעותם הנשגבת שהיתה להם בהתחלה. הלימוד לקראת תואר בוגר נעשה מעין הארכה של תקופת הלימודים בבית-הספר התיכון, ולעיתים קרובות באותן שיטות מפוקפקות של חדר-הכיתה. המחקר הכרוך בהשגת תואר מוסמך הפך לאמצעי בלתי חשוב ליצירת תיזה לא-מקורית בדרך-כלל, אשר לעיתים רחוקות כדאי לקרוא ובדרך כלל היא באה להוסיף מילוי למדפי המחלקה המאובקים. בפקולטות שונות דרגת המוסמך נעשית סימן-היכר לבוגרים לא מוכשרים דווקא, כשהמזהירים שבהם קופצים ישר לעבודת דוקטור. הדוקטוראט נחשב עדיין להישג ראוי לשבח באוניברסיטאות רבות ובחברה בכלל, אף שכתואר איבד הרבה מערכו, מחמת הספק בנוגע לשעור תרומתו של המועמד גופו ושעור תרומתו של המדריך. ואכן

משמעות לתארים אקדמיים שערכם מוטל ממילא בספק, ישפטו המעסיקים את האזרח האקדמי רק לפי רשימת הישגיו ולפי האוניברסיטה או המח- לקה שבה למד.

מרוץ הקבלה לאוניברסיטה

אם קודם היו הגבלות על הקבלה לאוניברסיטה בעיקר באותן פקולטות שההוראה בהן תובעת מעבדות וחמרים יקרים, חדרה לאחרונה הסלקציה גם למדעי הרוח באוניברסיטאות רבות, בעיקר משום שהתלמידים ומורים כאחד התחילו דורשים יחס מספרי מתאים בין תלמידים ומורים. לא סוד הוא שתהליך הסלקציה אינו מהימן. טול לדוגמה את ערכן המפוקפק של בחינות הבגרות, כשהצעיר נמצא לעיתים קרובות במצב של אי-בגרות גמורה עם סיומו של בית-הספר תיכון כלשהו. האם תחרוצנה את גורלו כמה שעות של עבודה במתח רב ובלתי נסבל? והרי לדוגמה מבחני הכניסה, שהרכבתם גרועה בדרך-כלל, או הערכתן הסובייקטיבית של ועדות-הקבלה. כמה מאלה שנפסלו עולים על אלה שנתקבלו? הכניסה לאוניברסיטה הפכה למרוץ שתוצאותיו שר-רותיות, והוא רצוף נברווה ומפח-נפש. מצד אחר, בשעה שכל המועמדים מתקבלים, כדרך שעושות כעת קצת אוניברסיטאות, והמוני השומעים מנופים בגמר השנה הראשונה ללימודיהם, הרי ערכה של הסלקציה שוב מוטל בספק נוכח הדיספרופורציה בין מספרי המורים והתלמידים והצפיפות במרחב ובציד.

ואולם אם הלימודים לקראת התואר הראשון ימוזגו בשלב הלימוד התיכון, יתמעט הלחץ להיכנס לאוניברסיטאות במידה מרובה. אם אמנם תידרש סלקציה לאחר החינוך התיכון המוארך מחמת ההקבלה בחבר המורים האוניברסיטאי, במרחב ובתקציב, מן הדין שתהיה זו אובייקטיבית בית והגיונית ככל האפשר. סלקציה הגיונית במשמע שיש לבטל את שיטת המיון אשר לפיה תלמיד אחד מתקבל בציון של 81.3 וחברו נפסל בגלל ציון של 81.2. בכל שיטה שהיא אפשר לקבוע ציון מינימלי, שלמעלה ממנו המועמד מתקבל

גבוה להיות בעל הכשרה אוניברסיטאית ומסונף לאוניברסיטה אזורית.

שלישית, יש להגדיל את בתי-הספר התיכוניים ולבנות בתי-ספר חדשים.

רביעית, אפשר לדחות את השירות הצבאי לגיל מאוחר יותר, או לשרת בהפסקים שבין הלימודים עם הבטחת החזרה לבית-הספר בגמר השירות.

חמישית, יש לדאוג למסלולים מקצועיים מתאימים ללימודים בשלבי ההמשך.

מגמת ההמשך של בית-הספר הכוללת את הלימודים לקראת תואר בוגר תעמיד על סדר היום במלוא החומרה את בעיית האיכות. בתי-ספר התיכוניים ברחבי תבל מפגרים מבחינת ההוראה המודרנית. בעייתם העיקרית היא לקיים רמת הוראה משיעית-רצון נוכח השינויים המהירים בחומר הלימוד, שהחברה בכלל והתלמידים בפרט כופים אותם. אחת הדרכים לפתרון היא לקשר את בתי-הספר התיכוניים לאוניברסיטאות לפי בסיס אזורי בקשר שיבטיח השגחה ופעולת גומלין. אמת, רבים סבורים עדיין, כי עדיף לקיים את הלימודים לקראת תואר בוגר בתוך כתלי האוניברסיטה. טענתם היא שהתלמידים העומדים לפני תואר בוגר נזקקים להוראה על-ידי מורים אקדמיים בכירים, שביכלתם לנפות ביתר קלות גם את המועמדים לקראת תארים גבוהים יותר. ואולם נימוק זה מאבד הרבה מערכו אם אתה נותן דעתך על גודל הכיתות, וממילא על מיעוט הזמן האישי שמקדיש המורה לתלמידו. יתר על כן, עם הקמת "האוניברסיטה הפתוחה" לא יהיה מנוס מהגדלת המרחק בין מורים לתלמידים.

תארי מוסמך ודוקטור

הצעתי היא לבטל תארי מוסמך ודוקטור. במקומם יקבל כל תלמיד בצאתו את האוניברסיטה, בכל שלב שהוא, תעודה המתארת את כל הקורסים והמחקרים שסיים. ברי שיהיה צורך להגדיר דרישות מסויימות ולהחזיק בהן, ואולי לקבוע גבולות של זמן, אך אלה הם פרטים הטעונים עיון ופתרון. במקום לנסות ולשוות

מגוחכות. צא ונסה להגדיר ולהשוות את התארים ואת ההבדלים בקניי-המידה למינניים ולהעלאות בדרגה. העניין בעשה מסובך עוד יותר משום סדרי קביעות, מטרד שאין איש יודע תקנה לו, והגורם לאוניברסיטה שתיהפך למדינת סעד, ששולטים בה בחלקה אקדמאים מזדקנים שכושר יצירתם בסימן ירידה. או שעומדים וממנים אנשי מדע צעירים ומבריקים למשרה אקדמית גבוהה, ובכך כבר גוזרים על המוסד הידרדרות בעתיד הרחוק, או שמנסים לדחות העלאות בדרגה לגיל מבוגר יותר ובכך מעוררים אי-רצון בקרב הצעירים החיוניים.

באוניברסיטאות ישראליות מסוימות יש ארבע דרגות אקדמיות: מרצה, מרצה בכיר פרופסור-חבר ופרופסור מן-המניין. המינוי למרצה הוא קל, אך לרוב חסר-משמעות מבחינת האיכות, כיון שקנה-המידה היחיד כיום הוא אם יש לך תואר דוקטור. דרגת מרצה בכיר אינה ברורה כלל הואיל והיא מחייבת מחקר "מקורי" כלשהו, שמקוריותו אינה מוגדרת. דרגת פרופסור-חבר ברורה קצת יותר, שלכך נדרשת הכרה בין-לאומית במחקר. דרגת פרופסור מן-המניין, מלבד המקרים שבהם יוצר פורה ומוזהר זוכה להערכה לאומית ובין-לאומית, היא בדרך-כלל תוצאה בלתי נמנעת של דרגת פרופסור חבר. באיזו מידה יש ערך להמלצות, לאומיות ובין-לאומיות? באיזו מידה מובאות בחשבון יכולת ההוראה והמסירות? או, קשה מזה, כיצד שופטים יכולת הוראה בכלל? שגון היה הכינוי שכינה ש"י עגנון (בספרו "שירה") את הפרופסור מן-המניין בשם "פרופסור גמור". אכן בכמה אוניברסיטאות באירופה מציעים להעניק רק את הדרגות פרופסור ועוזר-הוראה.

נראה לי שתצמח תועלת רבה מביטול הדרגות האקדמיות כולן, ומן השימוש בכינוי אחד בלבד, חבר בצוות ההוראה האוניברסיטאי. אפשר, אם רוצים בכך, לשמור תואר פרופסור לאלה הנחשבים למנהיגים בשטחיהם, בהוראה ובמחקר. ואף זו: מוטב שלא להתאים משכורת לדרגה. מדוע על מורה אקדמי צעיר העובד קשה לגווע

בכל מקרה, ועוד ציון מינימלי, שלמעלה ממנו ידונו בקבלתו של המועמד, ואם לא ימצא בקבוצה הראשונה, תוכרע קבלתו בהגרלה. הציון-נים 'נכשל', 'עובר' ו'מצטיין' יתאימו לצרכים אלה.

מרוץ הבחינות

נראה שהפגם העיקרי בבחינות, כפי שהן בערכות עדיין באוניברסיטאות שונות, הוא חסרונם של קניי-מידה אובייקטיביים. זה בעוץ בשני גורמים: אי-השוויון בדרישות בין מוסדות שונים ולפעמים אף בין מחלקות שונות באותו מוסד, והשיפוט הסובייקטיבי. השווה, למשל, את הציון הניתן באוניברסיטאות שונות על-ידי המחלקות המלמדות שפות לזה הניתן במחלקות למתימטיקה, או אף את הציונים הניתנים באותה האוניברסיטה על-ידי מחלקות שונות לשפות או על-ידי המחלקה להיסטוריה של הזמן החדש והמחלקה להיסטוריה עתיקה. לא רק השאלות המוצגות או סוגי החיבורים הנדרשים שונים מאד זה מזה, אלא אף השיפוט של כל אחד מהבוחנים, בעיקר במבחנים שבעל-פה, שונה הוא. דומה שאפשר להגיע למידה מסוימת של אובייקטיביות על-ידי מבחנים בשיטת בחירת התשובה הנכונה מתוך כמה אפשרויות, מבחנים שיורכבו על-ידי גופים בין-מוסדיים מרכזיים, כדרך שעושים בבחינות לרפואה בשוודיה. אין ספק שדרך זו תעיד בעיקר על היקף ועומק בידיעה. חיבורים המש-קפים תכונות שכליות אחרות של התלמיד, כולל חיות המוגשות לשם קבלת תואר דוקטור (כל זמן שהן קיימות), יש לבדוק ולשפוט בועדות בין-מוסדיות מרכזיות. מובן שבמקרה זה אין צורך בציונים מספריים, ודי בשלושת הציונים — נכשל, עובר ומצטיין. יתר על כן, עדיף לערוך את המבחנים (אם בכלל) בגמר הקורס, ואולם בחינה אחת יכולה לקפל קורסים אחדים.

מרוץ הדרגה האקדמית

כיום, הדרגות האקדמיות יש בהן כדי לבלבל, ולעיתים קרובות הן חסרות משמעות, או שהן

פר התיכונים הכוללים לימודים לקראת תואר בוגר לאוניברסיטאות לפי אזורים; לבטל את הדרגות האקדמיות והתארים האקדמיים (או לפחות להפחית את מספרם); לבטל את הקביעות או לחדשה בפרקי זמן קבועים.

קרוב לודאי שאין שום דבר מקורי בהצעות אלו. שרשיון היו טמונים בתת-הכרתי מכבר. וכן יש לשער כי רק חלק מועט מהצעות אלו יוגשם בעתיד הקרוב. אני מקווה כי, לפחות, צאצאי ייהנו מקצתן.

נשאת רק הבעיה של "שחיקת היחס האישי" בהוראה, הירידה בהוראה "חיה" לעומת העליה בתהליך ה"קר", זה הנוקק למכשירי הקלטה, טל-ויזיה, מחשבים, ספרים מתוכננים והשכלה בכ"תב. היוכל ה"מדיום" לתפוס אי-פעם את מקומו של הקשר החי? איזה סוג של בוגר אקדמי נקבל: מצטיין, בעל כישורים, יעיל, מבין — אבל תוצר של מקרר? נראה לי שזו הבעיה המעמידה אתגר לפני החינוך כיום, והתוצאות תהיינה בעלות משמעות רבה לגבי עתיד האוניברסיטה. לשאלה זו אין לי תשובה הגיונית, אלא רק אינטואיבית — לטובת הקשר החי.

ברעב? ואולי יש לתת תוספת משכורת בעד פעילות מינהלית.

ומן הראוי לבטל את הקביעות במתכונתה הנוכחית, המכוונת להבטיח משרה עד לגיל מבורגר. ודאי שאסור לקביעות שתהיה טבועה במעמד של חבר הצוות האוניברסיטאי (ראה לעיל). ואם אמנם יוסיפו להיוקק לתואר פרופסור, מן הדין שהקביעות תינתן לתקופות זמן מוגבלות, נאמר לחמש שנים, שבסיומן יש לחדשה או לבטלה לפי קני-מידה הגיוניים של הפיריון במחקר ובהוראה. מובן, מי שאין כהונתו מתחדשת, יש לתת לו שהות מספקת להשתלב בחבריה. אגב, השיקול המחודש של כישורים מפקידיה לפקידה צריך שיהיה לחוק לא רק לגבי המורים האקדמיים, אלא גם לגבי מורי בתי-הספר היסודיים והתיכונים, וכן לגבי אנשי המקצועות החפשיים, פיסיקאים, עורכי-דין ואחרים.

כללו של דבר, אני מציע להעביר את הלימודים לקראת תואר בוגר אל שלב החינוך התיכון, כלומר להגביל את האוניברסיטאות ללימודי מוסמך ומעלה; להעמיד את תנאי הקבלה והבחירות על בסיס אובייקטיבי; לקשר את בתי-הס-